

Contribuția lui Alexandru Philippide la stabilirea repartiției dialectale a dacoromânei

DE

Ion-Horia BÎRLEANU și Ioana ROSTOȘ

Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava

1. De regulă, specialiștii consideră că dialectul dacoromân reprezintă un model de sistem lingvistic unitar, prin comparație cu alte limbi europene dintre care nu lipsesc, ca elemente de referință, limbile franceză și italiană, limbi romanice înrudite – sau chiar, într-o oarecare măsură, și limba germană. Această afirmație are în vedere faptul că vorbitorii din orice zone ale României se înțeleg între ei fără dificultăți. Exclusiv criteriul înțelegerii nu este însă suficient pentru definirea structurii dialectale a unei limbi. Evident, românii – de oriunde ar fi ei – înțeleg la fel de bine cuvintele *zăpadă*, *nea*, *omăt* sau *varză* și *curechi*. La fel înțeleg când cineva rostește *piciór*, *Pcîsór*, *pîsîsór*, *cișór*, *Pîisór*, *pîisór*, *tîșór*, *cișîsór* etc. Pentru aceasta, **criteriul înțelegerii**, unul dintre **criteriile lingvistice**, trebuie subordonat **criteriului structural** sau **genetic**, care are în vedere structura propriu-zisă a unei limbi¹.

După cum se știe, din această perspectivă, în dacoromână există o serie de deosebiri, care au apărut în urma unor lungi procese de diferențiere manifestate, după părerea unor specialiști, încă din faza *substratului autohton*, continuând varietățile existente în *latina populară*, transmise apoi în *daco-romană*, în *româna comună* și de acolo pînă în *dacoromâna* de astăzi. Așa cum era și firesc, aceste diferențieri dialectale au fost remarcate și discutate încă de la începuturile culturii noastre scrise. Astfel, mitropolitul Simion Ștefan consemna, în *Predoslovia la Noul Testament de la Bălgrad* (1648), că „rumânii nu grăiesc în toate țările într-un chip, încă neci într-o țară toți într-un chip”². Mai mult, mitropolitul observa că aceste diferențieri erau rezultatul unor cauze externe, pentru că românii erau „răsfirați” prin alte „țări”, unde „și-au mestecat cuvintele cu alte limbi de nu grăiesc toți într-un chip”. Din acest motiv, spunea el, „cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sînt buni carii împlă în toate țările, așa și cuvintele acelea sînt bune

¹ Vezi Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română (nord- și sud-dunăreană)*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1975, p. 30 și p. 143.

² *Ibidem*, p. 143.

carele le înțeleg toți”³.

Simpla comparare a fragmentelor citate cu limba română de astăzi pune în evidență o serie de fonetisme dialectale deosebit de interesante. Avem, mai întâi, consemnată în scris o formă etimologică a lat. *ambulo*, *-are* în varianta *îmbla*, în care lat. *a + m + voc.* > rom. *î*. Forma *îmbla* este răspândită în subdialectul moldovenesc, ca de altfel în mai multe graiuri populare dacoromânești de nord. Notăm apoi forma *sînt*, specifică rostirii populare pe întreg teritoriul dacoromân și contrazisă, astăzi, numai de recomandările ortografice ale Academiei Române, care „dorește” rostirea și scrierea formelor *sunt*, *suntem*, *sunteți*. În sfârșit, mai evidențiem și rostirea muiată a șuierătoarei *-ș-* în cuvântul *așia*, specifică, în secolul al XVII-lea, graiurilor aparținând *subdialectului de tip moldovenesc*, comparabilă cu rostirea dură a consoanei vibrante apicale alveolare *r* și cu velarizarea lui *-i-* > *î* în cuvântul *țările*, specifică, în același secol, graiurilor aparținând *subdialectului de tip muntenesc*. Evidențiem aici că acest fenomen specific graiurilor populare dacoromânești avea, în secolele al XVI-lea – al XVII-lea, prin comparație cu situația de astăzi, o altă distribuție⁴.

Alte observații privind diferențierile lexicale dintre vorbitorii vechilor provincii românești apar, tot în secolul al XVII-lea, în prefața cărții de propagandă calvină *Sicriul de aur* (1683), scrisă de Ioan Zoba din Vinț. Acest cârturar ardelean evidențiază existența unor cuvinte diferite pentru aceleași noțiuni, cum ar fi: *alean* (împotrivă), *hasnă* (folos), *alduială* (blagoslovenie) ș. a.⁵

Mărturii mai detaliate privind rostirea populară există în *Descriptio Moldaviae* a lui Dimitrie Cantemir. Domnitorul Moldovei remarca o serie de deosebiri de rostire manifestate în vorbirea unor categorii sociale diferențiate în funcție de sex (palatalizarea labialelor caracteriza vorbirea femeilor) sau de zonă (cea mai „curată” limbă se vorbea în jurul orașului Iași, ca urmare a influenței curții domnești). Alte diferențieri sînt considerate ca fiind de proveniență străină, determinate de contactele vorbitorilor români cu alte popoare. Deosebit de interesantă, din perspectiva repartiției dialectale a dialectului dacoromânesc, rămîne aprecierea principelui moldovean că „locuitorii din Valachia și Transilvania vorbesc aceeași limbă ca a

³ Apud Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, 1508-1716, vol. I, București, 1903, p. 170.

⁴ Vezi, în acest sens, Vasile Arvinte, *ST. L. FAC.*, p. 56-58; *ST. L. EX.*, p. 6-9; *ST. L. LV.*, p. 3-5; *ST. L. NM.*, p. 4; *ST. L. DT.*, p. 6-8.

⁵ Vezi Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1975, p. 329.

moldovenilor, dar o pronunță mai aspru”. Dimitrie Cantemir evidențiază așadar existența unor diferențe la nivelul limbii vorbite și remarcă, prin comparație, prezența a două particularități deosebit de interesante: rostirea de tipul *jur* și *Dumnezeu* în graiul muntenilor, comparată cu rostirea de tipul *giur* (= *gur*) și *Dumnedzău* (= *Dumnezeu*) în graiul moldovenilor⁶. Și în această situație observăm fonetismele etimologice *ġ* (> lit. *j*) și *dz* (> lit. *z*), precum și rostirea dură a consoanei fricative dentale sonore *dz*, implicând totodată velarizarea vocalei *e* > *ă*, în rostirea moldovenească din secolul al XVIII-lea, comparată cu pronunția muntenească, în care se produsese deja muiera consoanelor.

Cum însă configurația dialectală a dacoromânei implică atât delimitarea teritorială a tuturor graiurilor existente în cadrul acestui areal lingvistic, cât și descrierea particularităților fonetice (și fonologice), morfologice, sintactice și lexicale individualizatoare, preocupările cele mai avizate – din perspectiva dialectologiei – cu privire la repartitia dialectală rămân cele de după constituirea acestei discipline ca știință a limbii.

În acest sens amintim că, datorită unității evidente a graiurilor dacoromânești, specialiștii au formulat, începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea, opinii diferențiate asupra numărului subdiviziunilor dialectului dacoromân – și chiar asupra denumirilor acestor subdiviziuni. Astfel, unii le-au denumit „dialecte” (G. Weigand)⁷, alții „subdialecte” (A. Philippide, S. Pușcariu și E. Petrovici), iar alții „graiuri” (M. Caragiu-Marioțeanu)⁸. Cercetătorii care au studiat varietatea dialectală a dacoromânei din perspectivă istorică sau fonologică au evidențiat chiar existența unor „tipuri” sau „grupuri” dialectale (E. Vasiliu⁹ și I. Gheție¹⁰).

Pentru a realiza o analiză în conformitate cu opțiunile *Tratatului de dialectologie românească*, precizăm că termenul „subdialect” este cel mai

⁶ Pentru detalii vezi Ștefan Giosu, *Dimitrie Cantemir. Studiu lingvistic*, Editura Științifică, București, 1973, p. 55-58.

⁷ Remarcăm, în acest sens, și aprecierile din Ion Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, Editura Științifică, București, 1951, p. 64-65, cum că „G. Weigand, care a propus cea dintâi schemă a împărțirii dialectale a limbii române, a considerat că aromâna, meglenoromâna, istroromâna și dacoromâna sînt dialecte ale limbii române, iar dacoromâna se împarte, după el, tot în dialecte: muntean, moldovean și bănațean.”

⁸ Vezi Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română (nord- și sud-dunăreană)*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1975, p. 22-36.

⁹ Vezi Emanuel Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromânești*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1968, p. 140-144.

¹⁰ Vezi Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1975, p. 30 și urm.

adecvat pentru identificarea varietăților dialectale ale dacoromânei, atât din perspectivă *teritorială*, cât și din perspectivă *tipologică* (genealogică). Aceasta implică recunoașterea dacoromânei ca dialect al limbii române, alături de dialectele suddunărene, și oferă posibilitatea realizării unei ierarhii corecte: *dialecte, subdialecte, graiuri, subgraiuri*.

Analiza opiniilor exprimate cu privire la numărul varietăților fundamentale ale dialectului dacoromân pune în evidență, după cum arătam mai sus, o serie de inconsecvențe, generate fie de părerile asupra statutului graiurilor din Transilvania sau al celor din Banat, fie de criteriile care au fost luate în considerare pentru determinarea acestora. Mai mult, întrebarea care a generat cele mai aprige discuții se referă la situația dacoromânei vechi: dacă au existat, încă de la constituirea ei, o serie de ramificații teritoriale transmise, după unii, încă de la nivelul latinei populare, iar după alții, chiar de pe vremea diferențierilor existente în substratul autohton, sau dacă aceste diferențieri sînt mai noi, dezvoltate pe terenul limbii române de la nord de Dunăre.

Prin urmare, dacă nu luăm în considerație unele deosebiri de nuanță sau unele puncte de plecare în analiza și sistematizarea faptelor individualizatoare, putem aprecia că opiniile privitoare la repartiția dialectală a dialectului dacoromân pot fi sistematizate în funcție de criteriile adoptate.

2. Criteriul politico-administrativ are ca elemente determinante subdiviziunile teritoriale delimitate pe baza granițelor provinciilor istorice ale României (Muntenia, Banatul, Transilvania și Moldova). În acest sens, printre primii care și-au exprimat opinia, fără a urmări neapărat o delimitare a dacoromânei din perspectivă dialectologică, s-a numărat H. Tiktin, care, în studiul său intitulat *Die rumänische Sprache*¹¹, determină patru unități lingvistice care se deosebesc prin particularități fonetice și lexicale: *walachisch* (graiul *muntean*), *moldawisch* (graiul *moldovean*), *banatisch* (graiul *bănățean*) și *siebenbürgisch* (graiul *transilvănean*)¹². Prin comparație, graiul din Muntenia, prezentînd mai puține diferențieri dialectale, era mai apropiat de limba literară, în timp ce graiul din Banat cuprindea cele mai multe particularități specifice. Date fiind cunoștințele de început privind graiurile populare dacoromânești și lipsa unei metode specifice de investigare științifică a acestora, H. Tiktin este unul dintre puținii filologi care au acceptat ideea existenței unui grai transilvănean, avînd rangul de subdialect.

Aproximativ în aceeași perioadă, un alt lingvist, Mozes Gaster, distingea

¹¹ Publicat în *Grundriss der romanischen Philologie*, vol. I, Strassburg, 1888, p. 348 și urm.

¹² Amintim că numele uzual al *Transilvaniei* este în limba germană *Siebenbürgen*.

un grup al *dialectelor de nord* sau *din Moldova*, un grup al *dialectelor de sud* sau *din Muntenia*, și un grup al *dialectelor din Transilvania*, despre care spunea că ar reprezenta tranziția, adică legătura dintre primul și cel de-al doilea grup¹³. Nefiind susținută de o analiză lingvistică riguroasă, nici această clasificare nu a fost reținută altfel decât ca element de referință.

După aceste prime considerații privind repartitia dialectală a graiurilor dacoromânești, nici un alt cercetător român sau străin nu a mai susținut că pe teritoriul cuprins între vechile frontiere ale Transilvaniei s-ar putea delimita un subdialect separat; încă de la primele investigații dialectologice s-a constatat, dimpotrivă, că graiurile ardelenesti se grupează împreună cu graiurile din provinciile românești învecinate.

3. Criteriul areal, impus în momentul în care metoda *geografiei lingvistice* a fost aplicată și asupra graiurilor populare dacoromânești, are în vedere repartitia teritorială a particularităților fonetice (și fonologice), morfologice și lexicale. Aceste fapte sînt înregistrate pe hărțile lingvistice, iar ariile particularităților care se formează pun în evidență existența subunităților dialectale ale dacoromânei. *Criteriile areale*, care utilizează tehnici și metode de investigare specifice dialectologiei, stabilesc cel mai corect varietatea lingvistică a unui teritoriu. Exclusiv prezența pe hărțile lingvistice a unor arii diferențiate din perspectivă fonetică, lexicală sau morfologică nu este însă suficientă, datorită faptului că între ariile astfel stabilite pot exista și zone, mai largi sau mai restrînse, de tranziție de la un grai la altul sau de la un subdialect la altul.

3.1. În acest sens, trebuie să punem în evidență opinia lingvistului bucureștean Ion Gheție, care propune stabilirea unor **trăsături tipice** ale subunităților dialectale rezultate ca urmare a proiectării pe hartă a tuturor izoglozelor (*izofone, izomorfe, izolexe*) care prezintă cel puțin două variante. Aceste trăsături tipice sînt cele mai importante, fiind considerate **absolute** atunci cînd caracterizează o singură subunitate dialectală, și **relative** atunci cînd caracterizează două sau mai multe subunități dialectale neînvecinate, distanțate. Din perspectiva unei bune delimitări areale a faptelor lingvistice investigate este necesară și determinarea corectă a **trăsăturilor atipice**, comune la două sau mai multe subunități dialectale învecinate. Aceste trăsături, considerate de Ion Gheție ca secundare, marchează de regulă *ariile de tranziție* existente între subunitățile dialectale. Mai menționăm, în acest context, că perspectiva din care a reușit lingvistul să formuleze opiniile

¹³ Vezi Mozes Gaster, *Introducere la Crestomație română*, vol. I, Leipzig-București, 1891, p. XC-CVIII.

amintite a fost fundamentată pe îmbinarea metodelor dialectologice specifice atât cercetării diacronice, cât și cercetării sincronice¹⁴.

Primul care a identificat în cadrul dacoromânei trei „dialecte” (*bănățean*, *moldovean* și *muntean*), după metodele geografiei lingvistice, fiind și primul autor al unui atlas lingvistic românesc, a fost savantul german Gustav Weigand¹⁵. În general, unele trăsături fonetice stabilite de către Weigand ca fiind definitorii pentru delimitarea celor trei subunități dialectale propuse de el pentru domeniul lingvistic dacoromânesc au rămas valabile și astăzi:

- tratamentul oclusivelor dentale *t*, *d* + *e*, *i*;
- tratamentul sonantelor dentale *l*, *n*, *r* + *e*, *i*;
- tratamentul africatelor prepalatale *č*, *ǵ*;
- tratamentul oclusivelor bilabiale *p*, *b*, a semioclusivei bilabiale nazale *m* și a labiodentalelor *f*, *v* + *e*, *i*;
- influența fricativelor *s*, *z*, *ș*, *j* și a africatelor *ț*, *dz* asupra vocalelor *e* și *i* sau asupra vocalelor *ă* și *î* (în funcție de natura seriei consonantice amintite);
- prezența fonetismelor arhaice *dz* și *ń*;
- închiderea vocalelor în poziție neaccentuată;
- prezența la persoana I singular a formelor verbale iotacizate, de tipul *văz*, *vînz*, *rîz*.

Pe lângă cele trei subunități dialectale ale dacoromânei, numite de către el „dialecte”, G. Weigand a precizat că mai există și un număr însemnat de arii cuprinzând „dialecte de tranziție” (germ. *Übergangsdialekte*), „dialecte mixte” (germ. *Mischdialekte*) și „dialecte-mozaic” (germ. *Mosaiksdialekte*).

3.1.1. Graiurile de tranziție sînt răspîndite în Transilvania și prezintă trăsături comune cu subdialectul moldovenesc în partea de nord și de est și cu subdialectul muntenesc în partea de sud. La fel, graiurile din Oltenia sînt considerate graiuri de tranziție pentru că prezintă asemănări cu graiurile bănățene, cu cele muntenesti de vest și cu graiul din Țara Hațegului. În ceea ce privește *graiurile mixte*, apărute din amestecul mai multor dialecte distincte, acestea sînt răspîndite, după G. Weigand, în Țara Moșilor, în unele

¹⁴ Vezi Ion Gheție, *Cu privire la repartitia graiurilor dacoromâne. Criterii de stabilire a structurii dialectale a unei limbi*, în SCL, XVI, 1964, nr. 3, p. 317-346; cf. și *Idem*, *Baza dialectală a românei literare*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1975, p. 83-84.

¹⁵ După ce a realizat mai întîi anchete directe pentru elaborarea monumentalei lucrări *Linguistischer Atlas des dakorumänischen Sprachgebietes*, Leipzig, 1909 [cu sigla WLAD], Gustav Weigand își publică ideile privind repartitia teritorială a Dacoromaniei în prestigioasa revistă ieșeană *Convorbiri literare*, XLII (1908), nr. 4, reluându-le în *Introducerea* [Vorwort] la WLAD, cap. 3, par. 4, intitulată *Dialektgebiete*.

regiuni din sudul Olteniei și în Dobrogea.

3.1.2. Un loc important îl ocupă *graiurile-mozaic*, întâlnite de regulă în Bucovina, ca rezultat al mișcărilor semnificative de populație din epoci diferite. Emigrarea românilor ardeleni spre teritoriile de la est de Carpați a contribuit esențial la constituirea în această zonă a unor arii dialectale de tip „mozaic”.

3.1.3. Configurația teritorială a celor trei subunități dialectale fundamentale, așa cum au fost ele determinate de G. Weigand, se prezintă după cum urmează: „dialectul bănațean” este vorbit „pe un teritoriu cu centrul la Caransebeș, având ca limită nordică Mureșul, estică Țara Hațegului și Carpații meridionali; înspre vest, limita lingvistică depășește granițele [actuale ale] țării, înglobând și Banatul sârbesc, iar înspre sud-est, Weigand include și o parte din nord-vestul Olteniei”¹⁶. Principalele particularități fonetice ale așa-numitului „dialect bănațean”, prin comparație cu celelalte două „dialecte”, ar fi: păstrarea nealterată a oclusivelor labiale *p, b* urmate de sunete palatale; palatalizarea oclusivelor dentale *t, d*; fricativizarea africatelor primare *č, ġ > š, ž*. Astfel, G. Weigand include în același areal și graiurile din Bihor¹⁷, precizând că palatalizarea oclusivei dentale *t > t'* (*tei > t'ei*) reprezintă o fază de alterare a lui *t* premergătoare aceleia de africată, prezentă în Banat, în care cuvântul *tei* este rostit *tsei* [în transcrierea ALR, *čei*]. Mai mult, rotacismul, consemnat în tot arealul nord-vestic (crișean) al țării, constituie, după lingvistul german, un fenomen fonetic aflat în regres, care nu poate constitui un element de determinare. „Dialectul muntean”, cu centrul la București, cuprinde aproximativ Muntenia de astăzi, incluzând, spre vest, și ținutul de peste Olt, iar către est și Dobrogea, în care se vorbesc și graiuri mixte. Graiurile din acest areal sînt caracterizate prin păstrarea nealterată a africatelor primare *č, ġ* și a oclusivelor dentale *t, d* și prin palatalizarea fluctuantă a oclusivelor bilabiale *p, b*. „Dialectul moldovean”, avînd centrul la Iași, se suprapune pe tot teritoriul Moldovei, Bucovinei, Basarabiei și, spre vest, cuprinde nordul Transilvaniei și Maramureșul. Printre particularitățile fonetice definitorii ale acestei subunități dialectale dacoromânești ar putea fi incluse, în opinia lingvistului german, păstrarea intactă a oclusivelor dentale *t, d*, palatalizarea oclusivelor bilabiale *p, b* și fricativizarea africatelor primare *č, ġ > š, ž*. Însă, afirmă G. Weigand, Maramureșul este singura regiune mai puțin întinsă în care sînt prezente și o serie de trăsături distincte, printre care

¹⁶ Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română (nord- și sud-dunăreană)*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1975, p. 145.

¹⁷ Aceste graiuri aparțin, de fapt, prin particularitățile lor specifice, subdialectului crișean.

notează palatalizarea labiodentalelor *f, v + e, i, > ś, ź* (*fier > śer, vin > źin*), rostirea „dentală” a africatelor *č, ĝ*, notate *tš, dž*, și prezența lui *ĝ*, notat în WLAD *dž*, ca în cuvântul *džoi* (= *joi*), considerat diferit de rostirea moldovenească. Se cuvine să observăm faptul că, ulterior, lingviștii au rediscutat aceste particularități ale graiurilor crișene și maramureșene, ajungând la concluzia că se impunea delimitarea a încă două subdialecte dacoromânești: *maramureșean* și *crișean*.

În concluzie, savantul german poate avea meritul de a fi considerat, „din perspectiva unui secol de dezvoltare a științei despre graiurile populare românești”, un „dialectolog *complet*, în sensul că el a realizat toate tipurile de lucrări pe care această disciplină le presupune: monografiile dialectale, glosare dialectale, înregistrări de texte populare transcrise fonetic sau imprimate pe fonograf, hărți lingvistice conținute în celebrul său *Linguistischer Atlas des dakorumänischen Sprachgebietes* (WLAD)¹⁸, tipărit sub auspiciile și cu fondurile Academiei Române.

3.2. Cu unele corecturi firești, datorate în primul rând dezvoltării cercetărilor dialectologice întreprinse pe teritoriul de limbă română începând cu perioada de după Primul Război Mondial, când s-a creat la Cluj-Napoca, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, **Muzeul Limbii Române**, și continuând pînă astăzi în marile centre academice românești¹⁹, repartitia dialectală propusă de Gustav Weigand și-a menținut valabilitatea. Mai mult, Sextil Pușcariu, ca discipol al savantului german, a demonstrat că Transilvania nu cuprinde un dialect separat. Astfel, pe baza unei hărți reprezentînd variantele lexicale ale noțiunii de „zăpadă” (*zăpadă, omăt, nea*) din *Atlasul Lingvistic Român* (ALR), elaborat în cadrul Muzeului Limbii Române, lingvistul clujean a demonstrat că pronunția din partea de sud a Transilvaniei este caracterizată prin trăsături specifice *subdialectului muntenesc*, rostirea din partea de nord și de nord-est se integrează în *subdialectul moldovenesc*, iar vorbirea din partea de vest se grupează cu Banatul și cu Crișana²⁰. Ca urmare, Sextil Pușcariu preciza: „Dacă, precum văzurăm în cazul *nea – zăpadă – omăt*, Transilvania apare despărțită în mai multe arii, care se extind și dincolo de munți, fiindcă nu au fost o piedică pentru mișcările de populație și pentru o comunicare susținută pe ambele versante, nu cunosc, pe de altă parte, nici o inovație importantă de limbă care

¹⁸ Vasile Arvinte, *Contribuția lui Gustav Weigand la dezvoltarea dialectologiei românești*, în AnL. A. *Lingvistică*, tom. XXXII, Iași, 1992-1993, p. 30.

¹⁹ București, Iași, Cluj-Napoca, Timișoara și Chișinău.

²⁰ Vezi Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. I, *Privire generală*, București, 1940, p. 215-217.

să fie răspîndită în toată Transilvania și numai în această provincie. Carpații, care cuprind Transilvania ca într-un lanț, n-au creat condițiile necesare pentru ivirea unui «dialect transilvan»²¹.

3.3. Pornind de la repartitia dialectală a dacoromânei realizată de Gustav Weigand și confirmată de Sextil Pușcariu, ca și de la observațiile acestuia din urmă privind elementele fonetice specifice graiurilor din Bihor, lingvistul clujean Emil Petrovici, anchetator și autor al *Atlasului lingvistic român II*, a pus în evidență o serie de particularități dialectale care susțin existența unui nou subdialect dacoromânesc, *subdialectul crișean*. Astfel, în două studii publicate în revista *Transilvania*²², Emil Petrovici susține existența acestui subdialect, constatînd însă că, spre deosebire de celelalte subdialecte, graiurile care îl compun sînt deosebit de fărîmițate în graiuri locale. Deși a renunțat ulterior la acest punct de vedere, lingvistul clujean arăta, reluînd discuția²³, că, deși „împărțirea aceasta în trei «dialecte» a dacoromânei – sau, mai just, în *subdialecte* (s. n.) – a fost acceptată de majoritatea cercetătorilor de mai tîrziu²⁴, după apariția parțială a ALR datele înregistrate impun o revizuire a acesteia. Ca urmare, autorul evidențiază noi fapte dialectale, care ar permite identificarea subdialectului crișean, și propune o serie de trăsături definitorii ale celor „patru (sau cinci) subdialecte: cel muntean, cel moldovean, cel bănățean, cel crișean (și poate și cel maramureșean)”²⁵.

Principalele trăsături definitorii ale acestor „patru (sau cinci) subdialecte” ale dacoromânei aduse în discuție de Emil Petrovici se referă atît la particularitățile lexicale, cît și, mai ales, la particularitățile fonetice, autorul considerînd că „pentru stabilirea granițelor dialectale sînt însă mult mai indicate ariile fonetice, deoarece o particularitate fonetică oarecare se repetă în sute și poate mii de cuvinte, pe cînd un element lexical reprezintă un fenomen unic, care nu se repetă”²⁶. Astfel, afirmă el, în timp ce varianta (*un*) *paș*, (*doi*) *paș*, reprezentînd o formă de singular refăcută după plural, prin comparație cu forma literară (*un*) *pas*, (*doi*) *pași*, coincide aproximativ cu

²¹ *Ibidem*, p. 216.

²² *Transilvania, vatră lingvistică a românismului nord-dunărean*, 1941, nr. 2, p. 102-106 și *Graiul românesc de pe Crișuri și Someș*, 1941, nr. 8, p. 551-558.

²³ În studiul *Repartiția graiurilor dacoromâne pe baza ALR*, în LR, III, 1954, nr. 5, p. 5-17, studiu republicat în volumul Emil Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, volum îngrijit de I. Pătruț, B. Kelemen, I. Mării, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1970, p. 38-49.

²⁴ Emil Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, volum îngrijit de I. Pătruț, B. Kelemen, I. Mării, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1970, p. 38.

²⁵ *Ibidem*, p. 43-44.

²⁶ *Ibidem*, p. 41.

vechea graniță a Ardealului cu Bucovina, Moldova și Muntenia, „pe harta nr. 5 este reprezentată, între altele, rostirea în cinci variante a africateri *ge* (*gi*), în transcriere fonetică *tʰ*. În Muntenia, Oltenia, sudul Ardealului și Dobrogea (subdialectul de sud) avem rostirea literară a acestei africateri. În Moldova, Bucovina și estul Ardealului, în locul africateri se rostește o fricativă apropiată de *j*, dar avînd un puternic timbru palatal, în transcriere fonetică *z̥*. Aceeași fricativă se aude și în Banat și sud-vestul Ardealului. În Crișana și nord-vestul Ardealului, fricativă care a înlocuit pe *tʰ* este *j*. În sfîrșit, în Maramureș și Țara Oașului, africateri s-a păstrat, dar în Maramureș e mult mai aspră ca cea din Muntenia. În ce privește rostirea lui *ge* (*gi*) într-o mulțime de cuvinte ca *geme*, *ger*, *plînge*, *margine*, *gingaș*, *trage*, *suge*, *ginere*, *geană* etc., etc., teritoriul țării se împarte în patru arii dialectale mai mari, corespunzătoare Munteniei, Moldovei, Banatului și Crișanei, și o arie mai mică, corespunzătoare Maramureșului”²⁷.

Am preferat să cităm integral punctul de vedere exprimat de către Emil Petrovici, pentru a evidenția și confuzia care se poate crea prin neînțelegerea fonetismelor transcrise fonetic diferențiat atît în funcție de modul lor de realizare în rostirea populară, cît și, mai ales, în funcție de normele de transcriere fonetică adoptate de către autorii ALR I și ai ALR II și preluate de către anchetatorii și redactorii NALR, precum și de către autorii volumelor de texte dialectale publicate ca suplimente ale NALR.

3.4. Prima împărțire în cinci subdialecte a teritoriului lingvistic dacoromânesc a fost realizată de către Sever Pop, reprezentant de seamă al școlii lingvistice clujene din cadrul Muzeului Limbii Române²⁸. Anchetator și autor al *Atlasului lingvistic român* I, Sever Pop urmează, începînd cu activitatea în cadrul colectivului ALR, o carieră universitară și științifică deosebită. Este, mai întîi, asistent, lector și apoi conferențiar la Facultatea de Litere din Cluj, apoi profesor la Cernăuți și la București, iar în timpul războiului este numit director adjunct la *Accademia di Romania* din Roma (1941-1946). După război emigrează în Belgia și este numit profesor extraordinar la Universitatea Catolică din Louvain, unde desfășoară o activitate științifică deosebită pe terenul dialectologiei române și romanice. Astfel, după ce publicase, la Paris, *Buts et méthodes des enquêtes dialectales* (1927), Sever Pop reia, datorită succesului de care s-a bucurat în lumea

²⁷ Emil Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, volum îngrijit de I. Pătruț, B. Kelemen, I. Mării, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1970, p. 42.

²⁸ Pentru detalii vezi Romulus Todoran, *Contribuții de dialectologie română*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 182.

lingviștilor, această lucrare, publicînd la Louvain ampla monografie *La dialectologie. Aperçu historique et méthodes d'enquêtes linguistique*, Première partie: *Dialectologie romane*, Seconde partie: *Dialectologie non romane* (1950). La baza acestei sinteze stă convingerea dialectologului român, experimentat în activitatea de elaborare a ALR I, că „un progres al teoriilor lingvistice nu este realizabil decît printr-un examen mai amănunțit al faptelor dialectale și printr-o metodă mai rafinată în anchetele lingvistice”²⁹. Ca urmare, Sever Pop realizează o primă împărțire dialectală a teritoriului lingvistic de la nordul Dunării, precizînd că „dialectul daco-român ... se subdivide într-un anumit număr de graiuri (parlers) regionale avînd particularități lingvistice specifice care le disting de limba comună și de limba română literară”³⁰. Aceste subdialecte, numite în franceză *parlers*, nu coincid cu frontierele istorice sau actuale ale României, fiind distribuite teritorial după cum urmează:

- a) *Subdialectul muntenesc*, vorbit în Muntenia, în Dobrogea, în estul Olteniei, în sudul Moldovei și în partea de sud a Transilvaniei de est;
- b) *Subdialectul moldovenesc*, vorbit în Moldova, în Basarabia, în Bucovina și în partea de nord a Transilvaniei;
- c) *Subdialectul bănățean*, vorbit în Banat, în Oltenia de vest și în Transilvania, în regiunea Hunedoarei și a Aradului;
- d) *Subdialectul crișean*, vorbit în regiunea celor trei Crișuri;
- e) *Subdialectul maramureșean*, vorbit în Maramureș, așadar în partea cea mai nordică a Transilvaniei de vest. Acest subdialect, notează Sever Pop, are unele legături cu graiurile din Oaș și din Năsăud.

Deși această împărțire dialectală a dacoromânei nu are la bază suficiente argumente lingvistice, ea trebuie luată în considerare deoarece aparține unui dialectolog experimentat, care a realizat, numai pentru ALR I, anchete de teren în peste 300 de localități (față de cele 85 de localități care alcătuiesc rețeaua ALR II, avîndu-l ca autor pe Emil Petrovici).

3.5. Pornind de la concluzia formulată de către Emil Petrovici cu privire la existența a patru sau cinci subdialecte, al cincilea fiind *subdialectul maramureșean*, Romulus Todoran a evidențiat și a analizat unele fapte definitorii ale acestei noi subunități dialectale a dacoromânei. Astfel, profesorul de la universitatea clujeană consideră că particularitățile fonetice cum ar fi rostirea dură a africatelor *č*, *ğ* și, implicit, velarizarea vocalelor

²⁹ Sever Pop, *La dialectologie. Aperçu historique et méthodes d'enquêtes linguistique*. I. *Dialectologie romane*, Louvain, 1950, p. IX.

³⁰ *Ibidem*, p. 667.

palatale *e*, *i* > *ă*, *î*, ca și palatalizarea fricativelor labiodentale *f*, *v*, în stadiile *ș*, *ž*, de tipul *șérbe* ‘fierbe’, (să) *șiiě* ‘(să) fie’, *žerme* ‘vierme’ sau apocopa silabelor posttonice, de tipul *s-or fă* ‘(s-or) face’ sau al cunoscutei *mămăli cu bră cu lă* etc., constituie suficiente elemente pentru delimitarea unui subdialect aparte. Mai mult, luînd în discuție particularitățile comune subdialectului maramureșean, celui crișean și celui moldovenesc, Romulus Todoran constată, pe baza unei analize statistice riguroase, că dintre cele 24 de trăsături specifice subdialectului moldovenesc, doar două cuvinte, *omăt* și *șintirim*, apar și în subdialectul maramureșean. Pe de altă parte, dintre cele 41 de trăsături definitorii ale subdialectului crișean, numai șase sau șapte pot fi găsite și în Maramureș: *ciont* ‘os, ciolan’, *șogor* ‘cumnat’, *chefe* ‘perie’, *goz* ‘gunoi’, *pipăiește*, *pîncete* și, probabil, *frače*. În ceea ce privește suprafața restrînsă pe care se întinde acest subdialect astăzi, lingvistul clujean presupune că ea a fost, în trecut, mult mai mare. Din perspectiva raportului invers, Romulus Todoran constată că există o serie de trăsături lingvistice proprii subdialectului crișean, care nu apar și în subdialectul maramureșean, după cum și în subdialectul moldovenesc există o serie de trăsături care nu se regăsesc în graiurile crișene³¹.

3.6. Dacă și astăzi se manifestă, din motive didactice sau de altă natură, opțiunea aproape generală pentru împărțirea dialectală a teritoriului dacoromânesc în cinci subdialecte (moldovenesc, muntenesc, maramureșean, crișean și bănățen), făcîndu-se în continuare abstracție de relațiile existente între particularitățile distinctive și particularitățile comune pentru două sau mai multe subunități dialectale delimitate astfel, considerăm ca firească încercarea altor cercetători de a oferi noi soluții privind repartitia teritorială a graiurilor românești de la nordul Dunării. Putem constata că, deși baza de informație s-a dezvoltat considerabil, astăzi existînd un număr însemnat de atlase lingvistice de trei generații, importante și ample monografii dialectale, volume de texte dialectale, glosare și extrem de numeroase studii privind diverse graiuri sau grupuri de graiuri din diferite regiuni ale țării, atît Emil Petrovici, cît și Romulus Todoran, ca și alți cercetători care s-au ocupat ocazional de acest subiect, au preluat repartitia propusă de Gustav Weigand și au încercat să identifice noi subdialecte, fără a insista în sensul unei îmbunătățiri a metodelor de lucru. În acest mod, determinarea structurii dialectale a graiurilor dacoromânești a ajuns să fie confundată cu simpla

³¹ Pentru detalii vezi studiile lui Romulus Todoran, *Noi particularități ale subdialectelor dacoromâne*, în CL, VI, 1961, nr. 1, p. 43-73, și *Cu privire la repartitia graiurilor dacoromâne*, în LR, V, 1956, nr. 2, p. 38-50.

descriere a fiecărei subunități dialectale în parte, confundându-se, după cum observa și Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, operația de selecție și sinteză cu aceea de analiză³².

4. Criteriul genetic și/sau structural încearcă să corecteze, prin prisma noilor metode și procedee lingvistice de analiză, tocmai lipsurile prezentate mai sus ale cercetărilor privind repartitia dialectală a dacoromânei, căutând și noi criterii, „unitare și coerente”³³. Conform acestui criteriu, graiurile dacoromânești pot fi grupate doar în două mari unități distincte, numite *tipuri dialectale* sau *subdialecte*: *subdialectul de tip nordic* sau *moldovenesc*, desfășurat pe cel mai întins areal lingvistic, și *subdialectul de tip sudic* sau *muntenesc*. Trebuie să evidențiem faptul că acest criteriu nu intră în contradicție cu criteriul areal, ci ele se verifică și se completează reciproc. Mai mult, „repartizarea în două arii nu exclude posibilitatea de a descoperi în interiorul grupului nordic (de «tip moldovenesc», transcarpatic) alte subdiviziuni (bănățean, crișean, moldovean etc.), așa cum împărțirea teritoriului în mai mult de două arii (trei la Gustav Weigand, patru la Emil Petrovici, cinci la Sever Pop și Romulus Todoran) nu a negat niciodată opoziția netă dintre graiul muntean și cel moldovean”³⁴.

4.1. Primul care a susținut ideea existenței a două tipuri fundamentale de graiuri dacoromânești este lingvistul român Alexandru Philippide. Deși nu și-a propus să discute repartitia dialectală a dacoromânei, savantul ieșean consideră, în lucrarea sa fundamentală *Originea românilor*³⁵, că cele două ramuri ale dialectului dacoromân, numite de el *ramura banato-transcarpatină* și *ramura muntenească*, s-au diferențiat încă de la originea lor. Pentru a ajunge la această concluzie, A. Philippide a analizat, mai întâi, structura lingvistică a dialectelor românești, extrăgând unele fapte de limbă în vederea reconstituirii istoriei formării limbii și a poporului român. Compararea trăsăturilor dialectale specifice celor patru dialecte românești nord- și sud-dunărene și compararea acestora cu limba albaneză l-au condus

³² Vezi Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Repartitia dialectală a dacoromânei*, în *Probleme de dialectologie română*, ediția a II-a, Centrul de multiplicare al Universității din București, 1976, p. 126.

³³ Vezi în acest sens Ion Gheție, *Cu privire la repartitia graiurilor dacoromâne. Criterii de stabilire a structurii dialectale a unei limbi*, în SCL, XVI, 1964, nr. 3, p. 317-146; cf. și Ion Gheție, Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1974, p. 307-350.

³⁴ Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română (nord- și sud-dunăreană)*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1975, p. 151-152.

³⁵ Vezi Alexandru Philippide, *Originea românilor*, vol. II, *Ce spun limbile română și albaneză*, Iași, 1928, p. 381 și urm. și p. 404 și urm.

la concluzia că poporul și limba română s-au format la sudul Dunării, de unde, începînd cu secolul al VI-lea, „masa românească” a început „să se reverse în valuri”. „De pe atunci – scrie lingvistul ieșean – datează cea dintîi mișcare a Macedoromânilor spre sud, a Istroromânilor spre vest și a Dacoromânilor spre nord. Această deplasare, această revărsare în valuri, a avut loc în mod deosebit, din punct de vedere al vechimii, al duratei în timp, și din acel al bruscheții revărsării, la cele trei ramuri principale ale trunchiului românesc”³⁶. Astfel, cu privire la dacoromâni, ceea ce ne interesează din perspectiva preocupărilor noastre este concluzia că „În migrația lor spre nord și spre răsărit Dacoromânii s-au despărțit în două ramuri. O ramură s-a răspîndit tot mai departe treptat peste Banat, teritoriul transcarpatin (afară de Țara Bîrsei și Țara Oltului, Sudetul Transilvaniei), Bucovina, Moldova, Basarabia. Altă ramură s-a răspîndit peste Muntenia, Țara Bîrsei, și Țara Oltului, Sudetul Transilvaniei. Peste Oltenia s-au revărsat și ramura banato-transcarpatină și ramura muntenească. Valurile din ramura întîiu care au cuprins Moldova și Basarabia nu s-au revărsat peste aceste țări (zone, provincii s. n.) trecînd peste munții răsăriteni ai Transilvaniei, ci trecînd prin văile de nord ale Transilvaniei peste Bucovina. Și anume, torentul românesc a acoperit prin Bucovina, Moldova întîiu, și apoi tot prin Bucovina, Basarabia. Valurile din ramura a doua care au cuprins Țara Bîrsei și Țara Oltului, Sudetul Transilvaniei, provin din migrații din teritoriul de obîrșie mai nou decît migrațiile care au ocupat Muntenia”³⁷.

În plan dialectal, cele două ramuri, *banato-transcarpatină* și *muntenească*, au determinat dezvoltarea a două subdialecte distincte: unul, reprezentat de *subdialectul de tip nordic* sau *moldovenesc*, care cuprinde graiurile bănățene, graiurile transilvănene și graiurile moldovenești, și altul, reprezentat de *subdialectul de tip sudic* sau *muntenesc*, care cuprinde graiurile transcarpatice și graiurile muntenești. Singurul grai de tranziție ar fi cel oltenesc, avînd în vedere că peste această regiune s-au revărsat, succesiv, ambele valuri.

4.1.1. Ideea lui Alexandru Philippide a fost împărtășită și de Iorgu Iordan, care a susținut existența a două tipuri subdialectale în dacoromână: unul muntenesc, care se vorbește în Muntenia, Oltenia, Țara Oltului, Țara Bîrsei și în sud-estul Transilvaniei, și altul moldovenesc, vorbit în toate celelalte regiuni dacoromânești³⁸.

³⁶ *Ibidem*, p. 405.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Vezi Iorgu Iordan, *Graiul putnean*, în *Ethnos*, I, nr. 1, 1941, p. 90 și urm.

4.1.2. Un punct de vedere asemănător a avut și Al. Rosetti, care a realizat o clasificare a particularităților de limbă aparținând textelor scrise din secolul al XVI-lea. „În privința variațiilor dialectale – scrie lingvistul bucureștean – textele ne permit să localizăm unele fonetisme în anumite regiuni; în genere, faptele se grupează în așa fel, încât unui grup dialectal alcătuit din Moldova, nordul Ardealului și Maramureșul, i se poate opune un grup dialectal alcătuit din Țara Românească și sudul Ardealului; Banatul ocupă un loc aparte: el prezintă particularități fonetice care îl alătură când primului grup, când celui de-al doilea”³⁹. Explicarea extralingvistică a acestei repartiții teritoriale este pusă de Al. Rosetti pe seama existenței „relațiilor dintre grupurile sociale din nordul Ardealului – Maramureș și Moldova, sau din sudul Ardealului și Țara Românească”, și a emigrărilor „populației din Ardeal în Principatele vecine”⁴⁰.

4.1.3. Concepția lui A. Philippide privind existența a două tipuri distincte de graiuri dacoromânești a fost însă confirmată și de o *analiză tipologică modernă*, realizată mai târziu de către lingvistul bucureștean Emanuel Vasiliu⁴¹. Pornind de la o serie de particularități fonetico-fonologice, Emanuel Vasiliu ajunge, prin „analiza cronologică a diverselor schimbări fonetice și a consecințelor pe care aceste schimbări le au la nivel fonematic”⁴², la concluzia că „în trecerea de la româna comună la actualele dialecte (de fapt: *subdialecte* s. n.) dacoromâne, *nu a existat* o perioadă de comunitate a dialectelor dacoromâne, o așa-numită dacoromână comună. De la faza română comună se trece direct la cele două grupuri dialectale existente în prezent: grupul moldovenesc și grupul muntenesc. Se poate vorbi deci de o ‘munteană comună’ și o ‘moldoveană comună’, din care derivă dialectele de astăzi. În felul acesta se ajunge, prin considerarea unor elemente de evoluție strict internă, la confirmarea ideii formulate de Philippide a existenței a două ramuri dialectale dacoromâne”⁴³.

Considerând că evoluția istorică s-a manifestat „de la diversitatea genetică spre unificarea tipologică”⁴⁴, lingvistul bucureștean conchide că „regulile” în cadrul cărora pot fi descrise diversele subdialecte dacoromâne

³⁹ Alexandru Rosetti, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea*, Editura pentru Literatură, București, 1968, p. 582.

⁴⁰ *Vezi Ibidem*, p. 583.

⁴¹ *Vezi Emanuel Vasiliu, Fonologia istorică a dialectelor dacoromânești*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1968, p. 140-144.

⁴² *Ibidem*, p. 194.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*.

sînt, în mare măsură, comune tuturor acestor subdialecte⁴⁵. Pentru a avea o mai bună imagine atît asupra faptelor discutate, cît și asupra concluziilor la care a ajuns Emanuel Vasiliu, se cuvine să amintim grupul de „reguli” – cum le numește lingvistul – pe baza cărora a fost confirmată delimitarea celor două tipuri de subdialecte:

- depalatalizarea consoanelor *ș, j*;
- velarizarea vocalelor palatale *e, i* (rostite *ă, î*) după consoanele „dure” *ș, j*;
- monoftongarea diftongului *ea* > *e* atunci cînd în silaba următoare se află un *e*;
- velarizarea lui *e* atunci cînd este precedat de consoane labiale.

4.1.4. Revelatoare în ceea ce privește susținerea existenței a două tipuri de graiuri dacoromânești sînt rezultatele cercetărilor întreprinse de Ion Gheție asupra particularităților fonetice, morfologice și lexicale atestate în textele vechi românești. Cum astăzi avem la îndemînă sinteza intitulată *Introducere în dialectologia istorică românească* (1994) publicată de Ion Gheție la Editura Academiei Române, în cele ce urmează vom încerca o expunere succintă a rezultatelor la care a ajuns el. Astfel, pentru situația graiurilor dacoromânești din secolele al XIII-lea – al XVI-lea, I. Gheție afirmă, pe baza unui număr de treisprezece particularități fonetice excerptate din texte vechi românești, că „există o serie de indicii care ne permit să presupunem cu oarecare temei că înaintea secolului al XVI-lea teritoriul dacoromân cunoștea două mari subdiviziuni, cărora le putem spune subdialecte: unul de tip nordic (înglobînd o parte a Olteniei, Banatul, Transilvania și Moldova) și altul de tip sudic (reduc la Muntenia propriu-zisă și la o parte a Olteniei)”. În ceea ce privește vechimea acestor diferențieri dialectale, autorul consideră că cele două subdialecte există astfel încă din secolul al XIV-lea, „dacă nu mai devreme”⁴⁶.

Numărul diferențierilor atestate documentar înregistrează o creștere importantă începînd cu secolul al XVI-lea. Astfel, pentru subdialectul de tip nordic, Ion Gheție consemnează nu mai puțin de 29 de trăsături fonetice fundamentale sau secundare, care îl diferențiază de subdialectul de tip sudic, dar și șase particularități comune Moldovei, Transilvaniei de nord și graiurilor din sud, cinci fonetisme comune Transilvaniei de nord, zonei

⁴⁵ Lingvistul bucureștean afirmă: „În același timp, clasificarea propusă reprezintă o continuare a ideii sugerate de A[1]. Philippide, în sensul deducerii tuturor consecințelor logice ale acestei idei și al detalierii rezultatelor.” Cf. *Ibidem*, p. 195.

⁴⁶ Vezi Ion Gheție, *Introducere în dialectologia istorică românească*, Editura Academiei Române, București, 1994, p. 147.

Banat-Hunedoara și subdialectului sudic și două trăsături comune graiurilor din Moldova, din zona Banat-Hunedoara și din sud.

Pe de altă parte, subdialectul sudic se caracteriza, la rîndul său, în secolul al XVI-lea, prin alte 28 de particularități, printre care se numără șapte trăsături comune subdialectului sudic, Moldovei și Transilvaniei de nord, cinci fonetisme comune cu graiurile din zona Banat-Hunedoara și din Transilvania de nord și doar două comune graiurilor din sud, din Moldova și din zona Banat-Hunedoara⁴⁷. Aceste particularități sînt urmărite pînă în graiurile actuale dacoromânești. Rezultatul la care ajunge lingvistul, pe baza materialului fonetic, morfologic și lexical analizat, este că „graiurile vorbite în Banat, Transilvania de nord și Moldova continuă să posedă un număr mare de trăsături care le apropie unul de altul, în ciuda particularităților distinctive în temeiul cărora fiecare dintre ele a dobîndit o individualitate aparte. Faptul că Banatul se deosebește, în unele privințe, de Transilvania de nord și de Moldova, în fonetică, morfologie și lexic, nu infirmă acest punct de vedere. Într-adevăr, în majoritatea zdrobitoare a cazurilor, depărtîndu-se de celelalte două graiuri de tip nordic, Banatul merge cu Muntenia. Or, este în afara oricărei îndoieli că, în ansamblu, Banatul se deosebește în mai multe privințe de graiurile sudice decît se apropie de ele”⁴⁸.

Prin urmare, concluzia științifică fermă a lui Ion Gheție este formulată astfel: „Nu ni se pare de aceea exagerat să susținem, pe baza materialului de limbă examinat, că segmentarea Dacoromaniei în două mari arii (nordică și sudică) continuă să se păstreze și astăzi. Pînă ce se va întreprinde o cercetare temeinică, bazată pe criterii metodologice riguroase, asupra repartiției graiurilor dacoromâne în secolul al XX-lea, ne socotim îndreptățiți să dăm credit opiniei lui A. Philippide, împărtășită și de Iorgu Iordan, conform căreia dialectul dacoromân cunoaște, în momentul de față, două mari subdiviziuni dialectale”⁴⁹.

4.1.5. Din aceste motive vom încerca, la rîndu-ne, în cele ce urmează, un rezumat al faptelor lingvistice existente în domeniul foneticii, morfologiei și lexicului, fapte care separă astăzi cele două subdialecte dacoromânești.

4.1.5.1. În domeniul foneticii :

– é accentuat din graiurile sudice, aflat în poziție moale (adică atunci cînd în silaba imediat următoare se află un sunet palatal), este rostit în graiurile de tip nordic ca *ę*: *lémne* ~ *lemne*, *socotéște* ~ *socotește*. În unele graiuri

⁴⁷ Vezi *Ibidem*, p. 148-154.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 167.

⁴⁹ *Ibidem*.

transilvănene și în cele bănățene sînt înregistrate faze intermediare de deschidere, de tipul e^e sau e^e , în timp ce în sudul Transilvaniei sînt notate chiar forme cu e nealterat;

– în graiurile de tip moldovenesc, spre deosebire de cele muntenești, $-ă$ -etimologic se păstrează: *păreți* ~ *peréte*, *năsîp* ~ *nisíp*, *rădică* (*rîdică*) ~ *ridică*, *mulțami* ~ *mulțumi* etc.;

– în graiurile de tip moldovenesc, $-î$ -etimologic, fără epenteza lui i semivocalic, se păstrează în cuvinte ca *pîni*, *mîni*, *cîni*, spre deosebire de formele din graiurile de tip munteneesc, care prezintă epenteza lui i semivocalic: *pîine*, *mîine*, *cîine*;

– diftongul $-ea$, prezent în graiurile muntenești la finala unor cuvinte, este rostit, în graiurile de tip moldovenesc, monoftongat la e : *aveá* ~ *ave*, *vergeá* ~ *verže*;

– diftongul *ie*, accentuat și aflat în poziție moale, rostit astfel în graiurile sudice, este pronunțat în graiurile de nord cu vocala deschisă la *ie*: *grăiește* ~ *grăiește*, *iele* ~ *iele*. Evidențiem aici că forma veche a acestui diftong era $-iá$ -. Cînd același diftong $-iá$ - este în poziție tare (adică în silaba imediat următoare nu există un sunet palatal), el s-a păstrat în graiurile din sud ca $-iá$ -, în timp ce în graiurile din nord s-a închis la $-ie$ -: *băiát* ~ *băieț*, *tăiát* ~ *tăieț*;

– atunci cînd sînt urmate de sunete palatale, oclusivele bilabiale p , b , fricativele labiodentale f , v și nazala bilabială m se palatalizează, în diferite faze, în graiurile nordice, dar se păstrează, de regulă, nealterate în graiurile sudice;

– se produce velarizarea lui $e > \check{a}$, $i > \hat{i}$, $ia > a$, iar $-i$ final asilabic amuțește ca urmare a rostirii dure a consoanelor s , z , ʃ , dz , ʒ , j , în graiurile de tip moldovenesc: *sárâ*, *sășirâ*, *zâr*, *țápî*, *dzámá*, *șărvét*, *jăfuii*, *jîr* etc. Rostirea dură a acestor consoane se produce cel mai consecvent în Moldova și mai puțin consecvent în Bucovina și în regiunile intracarpatică. Acest fenomen al velarizării prin consoanele amintite nu este prezent în graiurile de sud;

– rostirea dură a labialelor a determinat, de asemenea, în graiurile de tip nordic, trecerea diftongului $-ea$ - > $-a$ - și a vocalei palatale $-e$ - > $-ă$ -: munt. *merg*, *albeață* ~ mold. *mărg*, *albăți*;

– fricativizarea africateri primare \check{g} , rezultată din lat. $g + e$, $i > rom. \check{g}$ (evoluție fonetică petrecută încă din epoca de formare a limbii române), este întîlnită, în diverse forme, numai în graiurile aparținînd *subdialectului de tip moldovenesc*: lat. *gemere* > (eu) *žem*, *žem*, *jem*, iar în *subdialectul de tip munteneesc* (eu) *ġem*; lat. *genuc(u)lum* (= *geniculum*) > mold. *ženúnk*, *jenúnk*, *ženúnĉ*, *jenúnĉ* etc., dar *ġenúnk* în graiurile muntenești. Mai mult, în graiurile

de tip moldovenesc, cuprinzând Moldova, Transilvania de nord și Banatul, fenomenul fricativizării s-a extins și asupra cuvintelor moștenite din latină, în care spiranta palatală sonoră *j + e, i* > rom. com. *ĝ*, în graiurile muntenești *j*, iar în cele de tip moldovenesc *ĝ, ž, ź* și *j*: lat. *jocus* > munt. *joc*, dar în mold. *ĝoc, žoc, źoc* și *joc*.

4.1.5.2. În domeniul morfologiei:

– articolul posesiv sau genitival cunoaște, în graiurile de tip moldovenesc, doar o singură formă, invariabilă (*a*), în timp ce în graiurile din sud sînt întîlnite toate formele variabile: *al, a, ai, ale*;

– în graiurile de tip nordic se face diferențierea între persoana a III-a și persoana a VI-a (*el aude, ei aud; el este, ei sînt* etc.), spre deosebire de graiurile de tip sudic, în care formele nu sînt diferențiate (*el aude, ei aude; el este, ei este* etc.). Putem cita aici și expresia tipic muntenească *Este marfă, dar nu este bani*;

– formele de perfect compus, persoana a III-a, sînt construite în graiurile de nord cu auxiliarul *o*: *o fost, o făcut, o cîntat*. În graiurile din sud este utilizat auxiliarul *a*: *a fost, a făcut, a cîntat*;

– la indicativ prezent, persoana a III-a, verbul *a fi* are, în graiurile moldovenești, forma scurtă *îi* (*ea îi, el îi*), în timp ce în graiurile sudice este utilizată forma *e* (*ea e, el e*);

4.1.5.3. În domeniul lexicului pot fi consemnate următoarele diferențieri, care delimitează, de regulă, cele două arii dialectale: mold. *sudoare* ~ munt. *nădușeală*, (*a*) *bate* ~ (*a*) *lătra, cocostîrc* ~ *barză, curechi* ~ *varză*, (*a*) *sudui* ~ (*a*) *înjura, sudalmă* ~ *înjurătură, mai* ~ *ficat, mîță* ~ *pisică, nănaș* ~ *naș, nănașă* ~ *nașă, neam* ~ *rudă, rînză* ~ *pipotă, sfadă* ~ *ceartă* etc.⁵⁰.

5. Existența unor forme diferențiate în arealul lingvistic aparținînd subdialectului de tip nordic a determinat însă și alte opinii privind repartiția teritorială a Dacoromaniei. Am consemna, mai întîi, doar că Emanuel Vasiliu identifica, în cadrul celor două grupuri dialectale, 25 de subdiviziuni dialectale, diferențiate ca întindere și ca individualitate lingvistică⁵¹. Mai mult, George Ivănescu propunea chiar o împărțire provizorie a dacoromânei în 20 de subdialecte sau graiuri, dintre care unele ar putea să mai aibă încă două-trei subdiviziuni⁵².

⁵⁰ Vezi, în acest sens, și Ion-Horia Birleanu, Gheorghe Jernovei, *Dialectologia limbii române*, Partea I, Editura Ruta, Cernăuți, 2005, p. 67-68.

⁵¹ Vezi Emanuel Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromânești*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1968, p. 143-193.

⁵² Vezi G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Editura Junimea, Iași, 1980, p. 45.

5.1. Ca urmare, pornind de la aceste constatări care sugerează lipsa unei împărțiri riguroase, datorată, în principal, lipsei unor metode și a unor criterii unitare de analiză și de sinteză a datelor, Vasile Țâra propune, într-un studiu special alocat acestei probleme⁵³, următoarea împărțire dialectală a graiurilor vorbite la nord de Dunăre:

„I) două dialecte principale: unul de **tip nordic** și altul de **tip sudic**;

II) cinci tipuri de subdialecte, repartizate astfel:

1. trei în structura dialectului de *tip nordic*:

a). *subdialecte de tip moldovean*: – moldovean de sud sau propriu-zis; – moldovean de nord; – bucovinean;

b). *subdialecte de tip transilvănean*: – crișean; – maramureșean; – oșean; – transilvănean de nord-est; – transilvănean de centru și de sud;

c). *subdialecte de tip bănățean*: – bănățean de nord, cu o prelungire în Transilvania de sud-vest; – bănățean de sud;

2. două tipuri de subdialecte în structura dialectului de *tip sudic*:

a) *subdialecte de tip muntean*: – muntean de centru și de est, cu o prelungire în sud-estul Transilvaniei; – muntean de vest; – dobrogean;

b) *subdialecte de tip oltean*: – oltean de sud și de vest; – oltean de nord și de est⁵⁴.

Deși lingvistul timișorean afirmă că admite, în continuare, *împărțirea Dacoromaniei în două tipuri dialectale fundamentale*, el distinge în acest areal lingvistic cinci tipuri de subdialecte, cuprinzând alte 15 subdialecte, și lasă „deschisă posibilitatea identificării mai multor graiuri în cadrul acestor variante regionale”⁵⁵.

Evident, vom fi și noi de acord cu afirmația lui Vasile Țâra că apariția noilor atlase lingvistice, pe regiuni, va aduce importante date suplimentare privind configurația dialectală a teritoriului dacoromânesc. Experiența noastră în dialectologia pe teren, ca și experiența dobândită prin investigarea complexă a unui areal geografic cuprins în zona de contact a Bucovinei de sud cu Moldova, ne îndreptătesc să afirmăm că nici rețeaua mult mai densă de localități anchetate pentru NALR nu va aduce decât date suplimentare – și niciodată date complete – privind situația graiurilor populare dacoromânești. Mult mai importantă, în această fază de dezvoltare a dialectologiei românești,

⁵³ Vezi Vasile Țâra, *Despre structura dialectală a dacoromânei*, în *Materiale și cercetări dialectale*, vol. II, Cluj-Napoca, 1983, p. 354-365.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 361-362.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 362.

ni se pare a fi acțiunea de investigare „sat cu sat” a unor zone compacte, descoperindu-se în acest fel adevărata configurație dialectală a dacoromânei actuale – fundamentată însă exclusiv pe ideile savantului ieșean Alexandru Philippide.

Drept concluzie se cuvine, în primul rând, să apreciem că meritul lui A. Philippide este acela de a fi fixat epoca migrației românilor între secolele al VI-lea – al XIII-lea. Dacă pentru Robert Rösler deplasarea românilor din sudul Dunării începe abia în secolul al XIII-lea, pentru A. Philippide acest secol reprezintă sfârșitul migrației: „Începutul secolului XIII nu însemnează începutul migrației Dacoromânilor, cum credea Roesler, ci sfârșitul ei; la începutul secolului XIII tot teritoriul ocupat actualmente de Români era împlut de dînșii”⁵⁶.

În al doilea rând trebuie să observăm, chiar și din aceste succinte discuții, că lucrarea *Originea românilor* este opera unui mare învățat. Dacă referitor la volumul I se pot aduce obiecții în legătură cu concepția asupra teritoriului pe care s-au format limba și poporul român – și asta datorită lipsei documentelor istorice sau „puținătății” și lipsei de obiectivitate a acestora –, volumul al II-lea reprezintă însă, pînă astăzi, cea mai temeinică, mai plină de fapte, mai riguros alcătuită și mai utilă *gramatică istorică a limbii române*.

⁵⁶ Alexandru Philippide, *Originea românilor*, vol. II, *Ce spun limbile română și albaneză*, Iași, 1928, p. 407.